

Argumentum ornithologicum: kaip sparnuočių metaforos padeda geriau suprasti meninį tyrimą

Aldis Gedutis

Klaipėdos universiteto
Socialinių pokyčių studijų centras
E. paštas aldis.gedutis@ku.lt
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7107-3029>

Vytautas Michelkevičius

Vilniaus dailės akademijos
Fotografijos, animacijos ir medijos meno katedra
E. paštas vytautas.michelkevicius@vda.lt
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7911-8826>

Santrauka. Straipsnyje siekiama nagrinėti meninio tyrimo fenomeną platesniame skirtingų mokslų ir menų kontekste. Tuo tikslu pasitelkiamas episteminę perspektyvą leidžiantis pakeisti Pierre'o Bourdieu metodologinis principas „suegzotinti prijaukintą“ (angl. *exoticize the domestic*), t. y. siūlymas tirti įprastus ir kasdienius dalykus taip, tarsi jie būtų svetimi ir keisti. Vietoj teorinių argumentų „už“ ir „prieš“ meninį tyrimą į pagalbą pasitelkiama metafora, kuri padeda prijaukintą paversti egzotišku. Vartojant egzistuojančias ornitologines metaforas, straipsnyje siekiama išryškinti tuos meninio tyrimo aspektus, kuriuos išskirti naudojant įprastus argumentus už ar prieš meninį tyrimą nėra paprasta. Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti: kaip keičiasi meninio tyrimo suvokimas į jį žvelgiant kaip į ornitologinio pasaulio fenomeną?

Pagrindiniai žodžiai: meninis tyrimas, metafora, mokslas, žinojimas, menas, transdiscipliniškumas.

Argumentum Ornithologicum: How Avian Metaphors Help Understand Artistic Research Better

Abstract. The article aims to examine the phenomenon of artistic research in the broader context of sciences and arts. For that purpose, Pierre Bourdieu's methodological principle 'exoticize the domestic' is used. This principle enables to change and alter the epistemic perspective suggesting that ordinary and everyday things should be investigated as if they were alien and strange. In place of theoretical arguments for and against artistic research, an avian metaphor is invoked, which enables to exoticize the domestic sufficiently. By continuing and expanding the existing avian metaphors, the article aims to highlight those aspects of artistic research that are not easy to grasp and distinguish with the help of the usual arguments *pro* and *con* artistic research. The main question to be answered: how does the perception of artistic research change when looking at it as a phenomenon of the ornithological world?

Keywords: artistic research, metaphor, science, knowledge, art, transdisciplinarity.

Received: 17/12/2022. Accepted: 28/10/2022.

Copyright © 2022 Aldis Gedutis, Vytautas Michelkevičius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas arba pagiriamasis žodis sukeistinumui

Pierre'as Bourdieu knygoje *Homo academicus* (1988) siekė ištirti Prancūzijos akademinį gyvenimą ir mokslininkų bendruomenę, kurių dalis buvo pats. Vienas iš sunkumų, kylančių tyrinėjant savo aplinką, yra rizika pražiopsoti kažką svarbaus. Neretai nutinka taip, kad, nepaisant svarbos, įprasti tyrėjų aplinkos dalykai nesąmoningai nuvertinami, nes, būdami pernelyg pažįstami, tampa nepakankamai skaidrūs. Dėl to savo akademinės aplinkos reprezentacija tampa fragmentiška ir neužbaigta. Todėl Bourdieu (1988; xi), ieškodamas metodologinės alternatyvos įprastam etnologiniam imperatyvui – *prijaukinti egzotišką* (angl. *domesticate the exotic*), – pastarąjį apvertė ir pasiūlė *suegzotinti prijaukintą* (angl. *exoticize the domestic*). „Judėjimo link pirminio ir įprasto pasaulio kulminacija turėtų tapti judėjimas link svetimų ir nepaprastų pasaulių“ (Bourdieu 1988; xi–xii). Tikriausiai todėl Bourdieu dažnai priskiriama ne visai tiksliai citata „domesticate the exotic, exoticise the domestic“.

Šis Bourdieu metodologinis priesakas (galbūt) padeda geriau pažinti ir (ar) suprasti tiriamus fenomenus. Jei reiškinys pernelyg (at)pažįstamas, jį verta sukeistinti, paversti egzotišku, dėl to jis gali pasirodyti kitoje šviesoje ar atskleisti naujų, jo supratimui svarbių, detalių. Kita vertus, jei reiškinys pernelyg egzotiškas, jį prasminga „prisijaukinti“ tam, kad jis lengviau pasiduotų ir atsiduotų suvokimui, supratimui bei refleksijai. Meninis tyrimas (MT), kaip savitas pažinimo būdas, yra keistas reiškinys – tiek egzotiškas, tiek prijaukintas. Todėl Bourdieu idėja gali būti verta dėmesio, t. y. ten, kur klausimų apie MT nekyla, jį verta sukeistinti, o ten, kur MT regisi kaip nepažini egzotika, galima atlikti (pri)jaukinimo veiksmą.

Dėl visa ko vertėtų patikslinti MT sąvoką (kad nekiltų tolesnių klausimų bei nesusipratimų):

Meninis tyrimas – tai menų universitetuose atliekamas akademinis tyrimas, kuriuo siekiama to paties kaip ir gamtos, humanitarinių, socialinių ar etnologijos mokslų srityse: pateikti naują informaciją, tobulinti žinias ir įgūdžius ir gilinti suvokimą apie pasaulį ir mus jame. <...> Be to, meniniame akademiname tyrime būtina atsižvelgti į žinių kritiką (epistemologiją), atraminis tyrimo metodų principus (metodologiją), su tyrimu susijusią viešą diskusiją (kritiką) ir vertybinius principus (aksiologiją ir tyrimo etiką). (Varto 2022; 20)

MT aktyviai siekia pripažinimo kaip visateisė tyrimus atliekanti ir žinojimą kurianti akademinė disciplina. Tai reiškia ne tik naują eilutę mokslo klasifikatoriuose, bet ir pretendavimą į moksliniam tyrimams skirtą finansavimą. Todėl MT aspiracijos galbūt užprogramuoja konfliktą su mokslo teritorijos senbuviais. Kadangi tiek tradicinį mokslo supratimą ginantys mokslininkai bei administratoriai, tiek MT praktikai yra suinteresuotos šalys, kykla klausimas, kaip išspręsti šį ginčą dėl MT siekio atlikti tyrimus ir kurti žinojimą pagrįstumo. Šio straipsnio autoriai atsakė į šį klausimą remdamiesi nusistovėjusiais epistemologiniais mokslotyros įrankiais (Gedutis ir Michelkevičius 2021), tačiau argumentacija buvo itin specifinė, tad sunkiau suprantama mokslotyra nesidomintiems. Todėl keliame prielaidą, kad metaforos gali užpildyti šią episteminę spragą.

Kadangi mūsų veiksmas yra dviprasmiškas – jaukinimas ir sukeistinimas tuo pat metu – verta paieškoti tam tinkamiausių priemonių ir (ar) įrankių. Svarbiausias klausimas – ką derėtų

MT sukeistinti, o ką prijaukinti? Tai, kas MT kaip ir kituose moksliniuose tyrimuose įprasta: studijos, projektai, rašymas, gynimai, komisijos ir t. t., verta sukeistinio. O tai, kas MT neįprasta ir nedera su „moksline“ praktika: priegios, metodai, aspiracijos, (kitoks) transdiscipliniškumas ir (kitoks) tarpdiscipliniškumas ir t. t., turėtų būti jaukinama.

Vienas iš būdų tuo pat metu ir jaukinti, ir keistinti tiriamus reiškinius – metaforos. Regis, metaforos – tik literatūrinė priemonė, kuri neturi vietos moksliniame pasaulyje. Deja, o gal laimei, metaforos neišvengiamos net ir racionalaus žinojimo šventyklose. Filosofai ir kognityviniai lingvistai George'as Lakoffas ir Markas Johnsonas knygoje *Metaphors We Live By* (1980/2003/2017) įtikino, kad metaforos – neatskiriama žmogiškojo pažinimo dalis. Anot jų, metaforos persmelkė mūsų mąstymą daug giliau nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Daugybė mūsų išvaizdavimų apie tikrovę grindžiami prasminiu perkėlimu, t. y. metafor(m)omis. Tarkim, fizikas ir kognityvinis mokslininkas Douglas Hofstadteris knygoje *Fluid Concepts and Creative Analogies* (1995) parodo, kaip kitos, metaforoms artimos, prasmę perkeliančios priemonės, tokios kaip takios sąvokos ir kūrybingos analogijos, padeda geriau suprasti dirbtinį intelektą. Galbūt dar vertėtų prisiminti svarbų metaforų ir perkeltinių prasmų bruožą – jos yra palyginimas, kuris ieško panašumų, o panašumas dar nėra įrodymas. Bet gali būti žingsnis įrodymo link. Beje, net ir iš pirmo žvilgsnio didžiausi metaforų priešai (neo)pozityvistai negali išvengti metaforinio mąstymo tada, kai kalbą prilygina tikrovę atspindinčiam veidrodžiui (Mac Cormac 1985; 20). Beje, įprasta manyti, kad tikslumo bei griežtumo etalonas yra gamtos mokslai, tačiau lingvistinių požiūrių ir jie nėra apsaugoti nuo paradoksalių terminų bei apibūdinimų. Tarkim, nors žodis „atomas“ senojoje graikų kalboje reiškia „nedalus“ (gr. άτομος), šiuolaikinei fizikai tai neklūva ir ji sėkmingai dalina tai, kas nedaloma, į daugybę elementariųjų dalelių. O viena iš svarbiausių elementariųjų dalelių – Higgso bozoną – fizikai sėkmingai ir be ironijos vadina dieviškąja dalele. Taigi jei net ir (neo)pozityvistai bei gamtamokslininkai negali be metaforų, turime įrankį, padedantį keistinti ir jaukinti.

(Non) Rara avis

Straipsnio pavadinime panaudotas Jorge'ės Luiso Borgeso apsakymo pavadinimas „Argumentum ornithologicum“ (ornitologinis argumentas). Borgesas, žaisdamas žodžiais, pakeičia Anzelmo Kenterberiečio *Proslogione* (1996) suformuluotą ontologinį argumentą (ontologinį Dievo buvimo įrodymą) ornitologiniu argumentu, kuriame paukščiai naudojami kaip iliustracija, padedanti „įrodyti“ Dievo buvimą. Tokiu būdu Borgesas įtikinamai parodo euristines ornitologinio žodyno galias, kurias galima taikyti jaukinant bei keistinant MT.

O kas jei mokslo pasaulį prilyginsime paukščių pasauliui? Paukštinės metaforos, viena vertus, gausios, kita vertus, informatyvos. Bandant greitosiomis peržiūrėti, koks yra su paukščiais siejamų metaforų indėlis mūsų mentalinėse schemose, aiškėja, kad jis, švelniai tariant, nemažas: *erelio akis, naktinė pelėda, išmintinga pelėda, [višta, gaidys, žąsinas, povas, papūga...], kaip vanduo nuo žąsies, po sparneliu, albatrosas po kaklu, pirma kregždė, šarka vagilė, kedenti plunksnas, taikos balandis, varnas varnui akies nekerta, šlapia višta, strutis – galva smėlin, pelėdos vaikai, laisvas*

kaip paukštis, ankstyva ir vėlyva varna, valgo kaip žvirblis, bjaurusis ančiukas, kaip feniksas iš pelenų, žvirblis rankoje, iš paukščio skrydžio, pakirpti sparnus, auksinius kiaušinius dedanti žąsis, meilės lizdelis, viščiukus skaičiuoja rudenį, ankstyvas paukštis, burkuoja kaip balandėliai, žąsies oda, juodoji gulbė, margas genys, varna ir sūris...

Paukštiškas metaforas sėkmingai naudoja įvairių religijų atstovai. Mat tokios metaforos yra itin efektyvus aiškinimo būdas, konkrečiais įvaizdžiais gebantis perteikti tai, kas abstraktu. Pavyzdžiui, Naujajame Testamente sakoma: „Įsižiūrėkite į padangių sparnuočius: nei jie sėja, nei pjauna, nei į kluonus krauna, o jūsų dangiškas Tėvas juos maitina. Argi jūs ne daug vertesni už juos?“ (*Evangelija pagal Matą* 6; 26). Ši evangelinė citata galėtų neblogai pailiustruoti prieš MT naudojamus kontrargumentus (plačiau žr. Gedutis ir Michelkevičius 2021). Asmeninė straipsnio autorių patirtis rodo, kad tradicinių mokslinių disciplinų atstovai nusiteikę gana skeptiškai MT ir jo galimybių ar potencialo atžvilgiu. Dažniausiai tokios reakcijos sulaukia didesnė dalis akademinų naujovių, kurioms stinga laiko pademonstruoti savo gebėjimus ir parodyti aiškius bei suprantamus rezultatus. Akademiniai tradicionalistai į MT žvelgia maždaug taip: menininkai, užsimanę tapti tyrėjais, „nei sėja, nei pjauna, nei į kluonus krauna“, tačiau pretenduoja į „dangiškojo Tėvo“ skirstomas lėšas. Kitaip tariant, MT neturi tų įrankių bei įgūdžių, kurie būtini „darant mokslą“ ir atliekant mokslinius tyrimus. It tie „padangių sparnuočiai“, MT, ne tik stokoja (metodologinės bei episteminės) meistrystės, bet ir nedaro jokio platesnio poveikio anapus meninio lauko. Todėl tradiciškai suvokiami mokslininkai turi pagrindo jaustis „vertesni už juos“.

Beje, būtina pripažinti, kad jau egzistuojančios paukštinės metaforos nėra vienodos ir koherentiškos. Todėl pasižvalgius po kultūrinį kanoną, galima rasti gerokai draugiškesnių MT metaforų. Ypač tokių, kuriose akcentuojama laiko tėkmė, būtina pokyčiams. Tarkim, Hansas Christianas Anderseną mus išmokė, kad bjaurusis ančiukas ilgainiui gali tapti grakščiąja gulbe. Arba Vilhelmas Hauffas, paleidęs į apyvertą burtažodį *mutabor*, parodė žmonių, šiuo atveju kalifo bei jo vizirio, norą bent trumpam pabūti paukščio plunksnose. Todėl, jei tikėsime Andersenū ir Hauffu, tik laiko klausimas, kada MT natūraliai (Anderseną) arba magiška (Hauffas) taps pagarbos vertu mokslinės bendruomenės nariu.

Bet visa tai tik spekuliacijos ir, aišku, metaforos.

Įdomesnę ornitologinę asociaciją pasiūlė Selma Lagerlöf *Stebuklingose Nilso kelionėse* (1907). Itin storoje Lagerlöf knygoje esama mažiausiai dviejų (tipų) istorijų. Pirmą istoriją – už netinkamą elgesį nubausto berniuko Nilso, naminio žąsino Martyno bei laukinių žąsų pulko nuotykių. Prakeiktas berniukas išskrido su žąsimis, ilgai klajojo, kol galiausiai grįžęs namo, sugebėjo panaikinti prakeikimą. Storos knygos vien apie tai neparašys. Dėl to tikėtina, kad Lagerlöf turėjo kitą tikslą – pasitelkusi žąsų migraciją, parodyti skirtingų Švedijos regionų istoriją, geografiją ir pan. Iš paukščio, tiksliau, žąsies, skrydžio. Kaip papasakoti apie Švediją ir jos regionus? Migruojančių paukščių būrys ir sumažintas berniukas pasiūlo tinkamą žiūros tašką – iš paukščio skrydžio.

Tokia perspektyva, beje, gali būti pavojinga ne tik skraidantiems paukščiams, bet ir žmonėms. Manoma, kad dramaturgas Aischilas žuvo, kai erelis jam ant galvos numetė vėžlį, suprask,

supainiojo tragiko galvą su akmeniu, tinkamu vėžlio kiautui perskelti.

Ezopas taip pat pasakoja apie paukščius ir kitus gyvūnus, tačiau paskutinis pamokantis sakiny – moralas – aiškiai byloja, kad paukščiai ir kiti gyvūnai yra tik pretekstas mokyti dvikojus beplunksnius padarus apie gyvenimo išmintį ir (ar) likimo išdaigas. Todėl metaforiškos istorijos apie paukščius MT lauke (tikėtina, kad) irgi gali šio bei to išmokyti.

Būdas, įteisintas Platono, – nebeturi argumentų, pradėk pasakoti istorijas, naudoti metaforas bei analogijas. Jos bus veiksmingos ir greičiausiai įtikins. Paukščių metaforų svarbą parodo jas tyrinėjantys skirtingų disciplinų atstovai: feministinės teologijos (Beavis 2016), slavistikos (Carter 2021), Viduramžių istorijos (Dobeny and Jaques 2002), etnobiologijos (Forth 2017), literatūros istorijos (Jones 2013), filologijos (Koteyko et al. 2008), muzikologijos (Schippers 2006)¹.

Paukščių pa(iš)naudojimas svarstymuose apie skirtingas žinojimo atmainas

Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad ornitologinės metaforos turi bent du prasminius aspektus – simbolinį ir natūralų. Simbolinis aspektas sietinas su fiktyviais pasakojimais apie paukščius. Mituose, legendose, pasakose, pamoksluose ir kt. paukščiai atlieka svarbų vaidmenį tiek dėl savo paukščių savybių (gebėjimo skraidyti ar jo nebuvimo, apčiuopiamos naudos nedavimo ir t. t.), tiek dėl ilgainiui įgytų (su)kultūrinių savybių (bjaurusis ančiukas ar tik sutemose sparnus išskleidžianti Minervos pelėda). Natūralus aspektas – iš ornitologijos žinomos realios tikrų paukščių savybės, jų gyvenimo būdas, paplitimo arealas ir t. t. Kultūrinė ir gamtinė ornitologija suteikia įvairiomis prasmėmis itin turtingą skirtingų prasmų audinį, kurį kartais išnaudoja tiek mokslo, tiek meno ekspertai. Tai, beje, nebloggeriai liudija įvairūs istoriniai pavyzdžiai.

Filosofijos istorija neretai naudojama kaip tam tikrų žinojimo formų įteisinimo ar bent pateisinimo įrankis. Suradus tam tikrą apibrėžimą, analogiją ar metaforą, išsakytus praeities „didžiųjų“, galima juos toliau saugiai naudoti tam, kad būtų praplėstos jų ribos bei pritaikomumas esamoje situacijoje. Eilini kartą galima pasakyti, kad viskas prasidėjo nuo Platono, kurį pašiepė Diogenas. Išgirdęs, kad Platonas žmogų apibrėžė kaip „beplunksnį dvikojį padarą“, Diogenas nupešė vištą ir atsinešė ją į Platono akademiją. Paleidęs vištą, Diogenas ištare: „Štai, Platono žmogus!“ Sakoma, kad Platonas turėjo peržiūrėti ir papildyti savo žmogaus apibrėžimą: „su plačiais, plokščiais nagais“. Iš šio Diogeno Laertiečio pasakojimo ir galima kildinti bene pirmąją ornitologinę metaforą filosofijoje.

Ornitologija, regis, mažai ką bendro turi tiek su menu, tiek su mokslu. Tiesa, tai viena iš biologijos atšakų, todėl yra mokslas, tačiau ji nėra nei populiariausia, nei įtakingiausia disciplina. Nežinia, ar menai, humanitariniai ir socialiniai mokslai gali ko nors išmokyti iš ornitologijos. Todėl šio termino vartojimas anapus paukščių tyrinėjimų gali pasirodyti visiškai neadekvatus ir netinkamas. Keista, tačiau viena (garsi) ornitologinė analogija sudaro prielaidas ne tik išnaudoti

¹ Taip pat turime prisipažinti, kad tirdami MT patys neišvengėme paukščių metaforos – gegužiukas svetimame lizde: „Meninis tyrimas: gegužiukas svetimame lizde ar epistemologiškai pagrįsta tyrimo strategija?“ (Gedutis ir Michelkevičius 2021).

(pseudo)ornitologinį žinojimą nagrinėjant naujas pažinimo formas mokslų bei menų srityse, bet ir parodyti šį tą daugiau, ko įprastos teorinės bei praktinės prieigos neišryškina.

Frazė „X reikalinga(s) Y tiek pat, kiek ornitologija paukščiams“ reiškia, kad Y puikiausiai apsieina be X, todėl X vertė, reikšmė ar poveikis Y yra mažų mažiausiai abejotinas, o tikriausiai išvis neegzistuojantis. Suprask, milijonus metų paukščiai sėkmingai gyvuoja be ornitologijos, o pastaroji reikalinga daugiausia tik ornitologams. Vadinasi, ornitologai priklausomi nuo paukščių, t. y. jie klasifikuoja paukščių rūšis, jie nori pažinti ir paaiškinti paukščių elgseną, be paukščių ornitologija būtų negalima, bet ne atvirkščiai. Eiliniam asmeniui ši paprasta frazė yra aiški, suprantama ir, tikėtina, įtikinama. Regis, kas gali būti paprasčiau – juk paukščiams išties nei šilta nei šalta, kad juos kažkas tyrinėja. Net jei jie tiesiogiai susiduria su ornitologais (pvz., žiedavimo atvejais), paukščiai nesuvokia nei to, ką tos kitos rūšies neskraidančios būtybės su jais daro, nei juolab pradeda suprasti, kas ta ornitologija yra. Tikėtina, kad paukščiai neskiria ornitologų nuo ne ornitologų. O dar atsižvelgus į tai, kad ornitologinė veikla gali įgauti pačius įvairiausius pavidalus (nuo pasyvaus slapto stebėjimo iki aktyvaus paukščių gaudymo matavimo ar ženklavimo sumetimais ir pan.), aiškėja, kad ne viskas taip paprasta. Juk, pavyzdžiui, ornitologija gali sukelti skirtingo lygio stresą paukščiams, todėl X gali turėti aiškiai matomą poveikį Y. Kad ir kaip to nenorėtų pripažinti Y. Tiesa, žiedavimas ar kitokia intervencija į paukščių migracijas bei gyvenimus išties nepagrindžia ornitologijos poreikio patiems paukščiams.

Ši neva ornitologinė frazė aptinkama abiejuose mus dominančiuose kontekstuose – meniniame ir moksliniame. Tiesa, skirtingos šios frazės variacijos priskiriamos keliems autoriams, tačiau visais atvejais variacijos žinomos tik iš antrinių šaltinių. Regis, pirmasis šią frazę pavartojo menininkas ir paukščių stebėtojas Barnettas Newmanas 1952 m.: „[e]стетика менуи yra kaip орнитология паукščям“ (cit. pagal Gees Seckler 1955; 59). Matome, kad čia X yra estetika, o Y yra menas, o Newmanas dar pridėdavo, kad estetika (kaip teorinė disciplina) jam nedavė jokios naudos ir nieko neišmokė. Čia praktikas aiškiai išreiškia nepasitikėjimą teorija ir ją atmeta kaip bergždžią ir nenaudingą. Įdomu, ką Newmanas būtų pasakęs apie MT? Juk tai yra hibridinis darinys tarp (mokslinės) teorijos ir (meninės) praktikos, todėl MT bent iš dalies Newmanui turėtų kelti įtarimų dėl savo naudingumo ir vertingumo.

Kiek vėliau Arthuras Danto sukeičia Newmano naudojamus komponentus vietomis ir suformuoja veikiau faktinį, o ne kritinį pastebėjimą: „menas estetikai tas pats, kas paukščiai ornitologijai“ (cit. pagal Davis 2022). T. y. tiek ornitologija negalima be paukščių (išnykus paukščiams, ornitologija taptų paleontologija arba paleozoologija), tiek estetika negalima be meno (itin sunku išsivaizduoti, kuo taptų estetika, jei nebūtų meno). Kitaip negu Newmanas, Danto netęsia bergždumo argumento ir apsiriboja faktiniu, sveiku protu grindžiamu teiginiu.

Kitas bandymas parodyti X bergždumą Y priklauso fizikui Richardui Feynmanui, kuris itin nepasitikėjo mokslo filosofija konkrečiai ir, tikėtina, bet kokia mokslotyra apskritai. Feynmanui priskiriama citata: „Mokslo filosofija mokslui naudinga maždaug tiek, kiek ornitologija paukščiams“ (cit. pagal Kitcher 1998; 32; Collins and Evans 2017; 76). Šįkart nereikalingas X yra mokslo filosofija, o reikšmingasis Y yra mokslas. Mokslotyros kontekste šalia šios Feyn-

mano frazės Newmanas neminimas, todėl nėra duomenų, leidžiančių įvertinti Feynmano (ne) originalumą.

Mums, kaip MT tyrinėtojams, Newmanas ir Feynmanas meta rimtą iššūkį. Mat MT, būdamas susisaisęs tiek su menu, tiek su (moksline) tyrimu, patenka į kryžminę Newmano ir Feynmano ugnį. Tačiau MT gali būti reabilituotas akcentuojant, kad tai savarankiška ir į praktiką orientuota meno / žinių / tyrimo atmaina, todėl MT galbūt ir pavyktų išvengti kaltinamojo nuosprendžio. Tačiau, skirtingai nuo paties MT, mūsų atliekamas MT metatyrimas būtų griežtai kritikuojamas ar net atmetamas tiek Newmano, tiek Feynmano kaip dar viena nereikalingos ornitologijos versija.

Nors gal ir ne. Juk kaip ir bet kuri analogija, ši taip pat turi akivaizdžių trūkumų – ją galima pritaikyti bet kokiam gamtos (ar nežmogiškos gyvybės) mokslui ir „parodyti“, kad tos disciplinos objektai yra „abejingi“ pastangoms juos pažinti, arba, kitaip nei tyrėjai, tyrimo objektai tiesiog nėra „naudos gavėjai“. Su analogijomis bei metaforomis derėtų elgtis gan atsargiai, todėl jų nederėtų paversti griežtais argumentais, kurie, kiek pakeitus perspektyvą, gali prarasti savo poveikumą. Maža to, ornitologija gali praversti gerinant tam tikrų paukščių rūšių būklę ar net saugant kai kurias rūšis nuo išnykimo, nesvarbu, ar paukščiai tai suvokia, ar ne. Vadinasi, laikantis ornitologinės analogijos, tenka konstatuoti, kad Y nebūtinai yra pranašesni už X. Lygiai kaip (žemesnio intelekto) paukščiai (tikriausiai) nėra pranašesni, vertingesni ar naudingesni už ornitologus. Taip, ornitologija negalima be paukščių, tačiau šis faktas nieko nepasako apie paukščių ir jų tyrėjų santykį.

H. Collinso ir R. Evanso mokslapaukščiai

Mokslo sociologai iš Velso Harry Collinsas ir Robertas Evansas (2017) priima Feynmano iššūkį ir, žaisdami jo paties žaidimą, imasi reabilituoti „ornitologiją“. Anot jų, mokslininkai ir jų aplinkos žmonės nedaug skiriasi nuo paukščių, todėl „ornitologiniai“ įrankiai naudojami tam, kad parodytų, kokioms paukščių rūšims priklauso įvairūs mokslinio lauko veikėjai. Viena vertus, tai padeda geriau suprasti mokslininkų motyvaciją bei tikslus, vertybes ar siekius, kita vertus, smalsiems mokslininkams (= paukščiams) atveria galimybę reflektuoti ir (ar) geriau suprasti savo ir savo kolegų vykdomus tyrimus bei jų prielaidas, vertybes ir ribas.

Collinsas ir Evansas (2017; 76–80) gamtamokslinio lauko atstovus prilygina šiems paukščiams – pelėdoms, ereliams, vanagams ir grifams.

- Pelėdos: reflektuojantys mokslininkai, kurie it pelėdos gali sukioti galvas visomis kryptimis, todėl geba suprasti ir socialinių ar humanitarinių mokslų argumentus.
- Ereliai: puikūs medžiotojai, kuriems rūpi grobis ir mokslinės vertybės, tačiau beveik nerūpi praeitis ar tai, kokiomis prielaidomis paremta mokslinė veikla ar jos vertybės.
- Vanagai: mokslo fundamentalistai, kurie rūpinasi disciplinos bei paradigmos ribomis, tuo pat metu jie agresyviai diegia mokslinį pasaulėvaizdį akademijoje bei viešojoje erdvėje.
- Grifai: mokslininkai apologetai, kurie iš principo neabejoja mokslu ir kuriems nerūpi subtilios smulkmenos, jų misija – ginti mokslines vertybes nuo nemokslinės taršos.

Taigi Collinsas su Evansu išnaudoja ornitologinę analogiją tam, kad reabilituotų mokslo refleksiją iš anapus mokslo esančių socialinių ar humanitarinių perspektyvų. Mes, savo ruožtu, perkeliame paukščių metaforą į socialinius mokslus, humanitarinius mokslus ir menus. Collinsas ir Evansas „suklasifikavo“ sparnuotuosius gamtamokslinio pasaulio gyventojus, o mūsų „ornitologinis“ iššūkis – susivokti, kokie kiti paukščiai reziduoja šalia plėšrių pelėdų, erelių, vanagų ir grifų ir kaip jie reaguotų į MT. Jei šis „ornitologinis“ eksperimentas pavyktų, tada MT galėtume apžiūrėti iš kitokios perspektyvos ir galbūt jį reabilituoti kaip pagrįstą žinojimą, kuris nėra (visiškai) svetimas kitų mokslų vykdomiems tyrimams.

Beje, nežinia kodėl, tačiau Collinsas ir Evansas pasirinko įdomius paukščius ta prasme, kad visi jie yra (a) plėšrūs, (b) stambūs, (c) nemigruojantys. Galbūt šie paukščiai pasirinkti todėl, kad jie reprezentuoja gamtos ir tiksluosius mokslus? Išties dalis šių mokslų atstovų elgiasi pabrėžtinai plėšriai tada, kai kalba apie kitų mokslinių disciplinų metodus bei tyrimų kokybę ar jų pagrįstumą. Ypač apie humanitarinių mokslų. Jie elgiasi taip, tarsi būtų mitybos grandinės viršuje, nors nesivargina gilintis į šios grandinės apačioje vykstančius procesus. Visa tai, kas nepadaeda sumedžioti aukų, nesvarbu. Natūralu, kad ši paukštinė analogija prašyte prašosi būti papildyta ir pratęsta.

Vienas iš svarbių paukščių gyvenimo aspektų yra jų migravimas. Žiemojimas vienur, perėjimas kitur migruojantiems suteikia žinių mažiausiai apie tris skirtingus kontekstus: vasarinį (poravimasis, perėjimas, jauniklių auginimas ir t. t.), žeminių (išlikimo strategijos kitur) ir migravimo (skraidymo įgūdžiai, navigacija, grupinė dinamika ir t. t.). Taigi migruojančių paukščių pasaulio suvokimas yra gerokai platesnis nei „sėslių“ paukščių. Tačiau migruojantys paukščiai negali pasigirti aplinkos pažinimo gyliu. Vargu ar jie išgyventų likę žiemoti ten, kur peri. Lygiai kaip neaišku, ar sėsliems paukščiams pavyktų saugiai pasiekti laikinos gausos žemę kažkur „Pietuose“. Svarbu ir tai, kad migruojantys ir sėslūs paukščiai gali keisti savo elgesį. Pavyzdžiui, gulbės, suradusios pakankamus papildomas mitybos šaltinius šaltuoju metų laiku, nustoja migravusios ir žiemoja ten pat, kur leidžia vasaras. Tai ypač pastebima miestuose. Atvirkštinis procesas (kai sėslūs paukščiai pradeda migruoti) yra gerokai retesnis. Beje, pernelyg sotos gyvenimas vienoje vietoje kenkia gulbėms kaip rūšiai.

Todėl migravimas kaip svarbus paukščių elgesio komponentas gali būti itin nebloga tarpdiscipliniškumo ir transdiscipliniškumo metafora. Sėslūs paukščiai puikiai išmano savo ribotą arealą ir geba daugmaž efektyviai apsirūpinti būtiniaisiais dalykais. Jie elgiasi it konkrečių disciplinų, kurios neužterštos kitokiomis žinojimo formomis, atstovai. Migruojantys paukščiai, savo ruožtu, juda tarp disciplinų. Vienus dalykus jie išmano geriau, kitus prasčiau, tačiau jie labiau linkę į naujoves, eksperimentus bei (disciplininių) ribų peržengimą ir tikrinimą. Taip pat verta prisiminti, kad kai kurios tarpdisciplininės pastangos ilgainiui institucionalizavosi ir tapo migruoti nustojusiomis disciplinomis (vadyba, viešasis administravimas, archeologija, edukologija ir t. t.). Galiausiai, dėl netinkamos dietos nustoję migruoti paukščiai sustorėja ir aptingsta. Ir kas galėtų geriau išreikšti toksiškus profesorių ir jų doktorantų / asistentų / mokinių santykius kaip (vienoje vietoje nusėdusio, todėl nepamainomo) mokytojo „svoris“, dėl kurio jaunikliai (su)traiškomai dar neišperėti...

Gerą įvaizdį turintys stambieji migrantai – gandrai, gervės ir garniai – skirtingai reaguoja į žmones, todėl vieni iš jų puikiai matomi ir dažnai sutinkami (gandrai), kiti regisi gerokai retesni (gervės ir garniai). Gandrai linkę sukti lizdus gyvenvietėse arba arti jų, o gervės ir garniai ieško gerokai atokesnių vietų, todėl juos sunkiau pastebėti. Gandrai ir garniai suka lizdus aukštai, gervės žemai. Garniai lizdus suka atokiuose medžiuose, o gandrai medžių vengia, jiems labiau tinka dirbtinės konstrukcijos – elektros ar apšvietimo stulpai, vandens bokštai, namų stogai ir pan. Gervėms aukštis netinka, joms svarbus vanduo ir lizdo neprieinamumas, todėl salos (kartais plaukiojančios) ar kitokios neprieinamos vietos yra gervių prioritetas.

Lizdų vieta irgi suponuoja tam tikrą mokslinio pasaulio analogiją. Ypač jei žmones prilyginsime plačiajai visuomenei. Dauguma jos atstovų mokslu ne itin domisi. Juk vieni tyrėjai arti „liaudies“, jie puikiai matomi, todėl daro didesnę ar mažesnę poveikį. Na, tokie mokslo pasaulio gandrai. Tada kitos disciplinos ar jų atstovai taip gerai užsislaptinę, kad dauguma bendrapiliečių apie jų veiklą nėra nieko girdėjęs. Aišku, žino, kad esama gervių bei garnių, tačiau jų matę nėra. O jei nėra matę, tai tikriausiai ir nemano, kad tai labai svarbu ir reikšminga.

Paukščių pasaulyje nuotolis irgi įdomus dalykas. Vieni paukščiai nuskrenda ne vieną tūkstantį kilometrų, kiti gerokai mažiau. Jiems pakanka pajudėti į pietus tiek, kiek būtina išgyventi šaltas žiemas. Kartais užtenka iš miško perskristi į artimiausią miestą, kartais iš gimtojo miško perskristi į gretimos šalies miestus, kur šilčiau ir kur didesnis maisto pasirinkimas nei gimtajame miške. Toks trumpo nuotolio nuskridimas būdingas kad ir zylėms. Nudžiuginti zylių viešnagės miestiečiai noriai jas maitina. Juk, kitaip nei vietinės varnos, kuosos ar kovai, zylės yra mielos ir neerzinančios.

Administraciniai tyrimų kokybės vertinimo ir užtikrinimo kriterijai reikalauja tarptautiškumo (publikacijos užsienyje, stažuotės, projektai, konferencijos ir t. t.), o ilgų distancijų keliautojai taip įsitarptautina, kad jų „tarptautiškumas“ niekam nekelia jokių abejonių. O trumpų atstumų migrantai ima kelti apibrėžtų įtarimų – gal jie išvis nemigruoja. Pavyzdžiui, ne taip seniai tam tikrų lietuviškų humanitarinių ir socialinių disciplinų atstovai „tarptautiškumą“ rasdavo trumpam numigravę į Daugpilį. Formaliai žiūrint, Latvija – užsienis, todėl publikacijos ir konferencijos – tarptautinės. Atsakingoms institucijoms suabejojus, ar Daugpilis išties reiškia migraciją, Rezeknė tapo naujuoju Daugpiliu ir privalomo tarptautiškumo prieglobsčiu bei ramia įlanka.

Taip pat turėtume nepamiršti menininkų, kurie dar pradedant diskusijas apie MT pasižymėjo ypatingu mobilumu. Tiesa, ne visi. Ilgai šimtmečiais jie migruodavo per dvarus ir rūmus, skirtingose šalyse ir nusileidę jų „tvenkiniuose“ prisirinkdavo kitų žuvų ikų (idėjų) ir jas parnešdavo į gimtąsias ar gretimas šalis ir menininkų bendruomenes. Ten tie „ikrai“, jei pakliūdavo į maitinančią bei globojančią terpę, virsdavo visateisėmis „žuvimis“ ir jau reikšdavosi naujų ir dar nematytų stilių parodų, koncertų formatais. Galiausiai XX a. susiformavus profesionalioms meno institucijoms menininkų migravimas tapo „profesionalus“ arba kitaip sakant – gyvenimo būdu. Pažvelkime į meno rezidencijų fenomeną, jos tampa ištiesomis meno kolonijomis (pvz., Vilniaus dailės akademijos Nidos meno kolonija arba *The McDowell Colony* Peterborough, JAV), kasmet priimančiomis didžiulius migruojančių menininkų būrius. Kitas

vis labiau plintantis migravimo būdas tarp menininkų yra perskridimas į kitas disciplinas (iš kompozicijos į vizualųjį meną arba iš skulptūros į šokį ir t. t.) arba susibūrimas laikinai iš įvairių disciplinų vienam projektui įgyvendinti.

Įdomumo dėlei pabandykime įsivaizduoti, ką reprezentuoja skirtingi paukščiai ir koks jų požiūris į MT. Šis mintinis eksperimentas spekuliatyvus, todėl bet koks sutapimas su realiai egzistuojančiais asmenimis ar disciplinomis yra atsitiktinis ir netyčinis.

Meninis tyrimas, menas ir mokslas kaip paukščiai

Vieną itin įdomią ir vertą dėmesio asociaciją galima rasti Aristofano komedijoje *Paukščiai* (2013), kurioje du atėniečiai, Peisetairas ir Euelpidas, atsiduria tarp paukščių. Kadangi paukščiai juos supainiojo su medžiotojais ir (ar) paukščių gaudytojais, gelbėdami savo kailį šiedu įtikina paukščius, kad reikia įkurti paukščių miestą danguje. Toks miestas įsiterptų tarp dievų ir žmonių, todėl jis galėtų (nu)marinti dievus badu, nes dievai minta žmonių siūlomomis aukomis, tiksliau, nuo jų kylančiais dūmais, o paukščių miestas tarp dangaus ir žemės efektyviai blokuotų dangun ir dievop kylančius aukų dūmus. Ir taip paukščiai galėtų tapti dievais. Paukščiai įtiki šia vizija, pastato miestą, o jo valdovu paskelbiamas Peisetairas. Paukščių mieste priimami įstatymai, draudžiantys bet kokius nusikaltimus prieš paukščius, tokius kaip jų gaudymas, laikymas narvuose ar valgymas. Į dangaus miestą plūsta įvairūs tipai, prisiklausę visokiausių gandų apie šį dangišką miestą. Pavyzdžiui, vienas jų kažkodėl įsitikinęs, kad danguje galiausiai jam bus leista sumušti savo tėvą... Išsigandę ir išalkę dievai siunčia pasiuntinius deryboms. Peisetairas juos įtikina savo ketinimų rimtumu ir išsidera Dzeuso dukters Bazilėjos ranką. Lietuviškame vertime Dzeuso dukters vardas – Valdžia. Komedija baigiama vestuvine giesme.

Šią Aristofano pjesę galima perskaityti kaip perspėjimą apie tironiškus tam tikrų asmenų kėslus. Įsteigus naują miestą tarp dievų ir žmonių, jį kontroliuojantys asmenys įgyja išskirtinių galių: tarpininko vaidmuo padeda efektyviai pasinaudoti geriausiais žmogiškojo ir dieviškojo pasaulio dalykais – aukos iš žmonių, galia iš dievų. Dėl to paukščių miestas primena tarpinę MT poziciją tarp grynojo mokslo (dievų buveinė) ir mokesčių mokėtojų (žmonių pasaulis). Akivaizdu, kad mokslo pasaulio gyventojai turi pagrindo baimintis pernelyg nenuspėjamo ir galbūt įtakingo naujakurio bei uzurpatoriaus.

Aristofano pjesė siūlo gana aiškų atsakymą, kokiai paukščių rūšiai priskirtinas MT. Akivaizdu, kad MT yra migruojantis paukštis, nuolat sukantis ratus tarp meno ir mokslo (tyrimo). Taip pat tai nėra nei stambus, nei plėšrus paukštis, todėl negali būti mitybos grandinės viršuje, kur ereliai, o ypač vanagai ir grifai, diktuoja taisykles bei moksliško sampratas. Paukščių miestą Aristofanas pavadina Debesų Gegutmiesčiu.

Galbūt todėl į MT panašiausias yra gegutės. Jų biologinės savybės ir kultūriniai stereotipai atitinka MT. Gegutės suvokiamos kaip pažeidėjai, *šmugelninkai*, skvoteriai, parazitai, atėjūnai, svetimi. Maža to, jos iškukuoja likusių gyvenimo metų skaičių. Pasiseka tikrai ne kiekvienam. Visa tai lyg ir nežada nieko gero MT. Bet tuo pat metu pirmosios gegutės kukavimas garantuoja finansinę sėkmę, žinoma, jei tuo metu kukavimą girdintieji turi pinigų savo kišenėse, o galbūt ir sąskaitose.

Jei atmestume kultūrinį žinojimo apie gegutes sluoksnį ir pritaikytume grynas ornitologijos žinias be metaforų, gautume tokį gegutės profilį:

- Gegutės – migruojantys paukščiai.
- Dažniausiai gegutės yra paukščiai vienišiai.
- Dėl to gegutes sunku pamatyti.
- Jos lesa tokius plaukuotus ir pavojingus vikšrus, kuriais bodisi kiti, save gerbiantys, paukščiai.
- Didžioji dalis europinių gegučių išties daro tai, kuo jos kaltinamos.
- Gegučių padėtų kiaušinių lukštas dvigubai storesnis, kad kiti paukščiai, pastebėję apgaulę, negalėtų jų sudaužyti.
- Gegužiukai išsiperi anksčiau, todėl turi galimybę arba atsikratyti tikraisiais palikuoniais, arba geriau maitintis.
- Mimikrija: gegučių padėti kiaušiniai arba maksimaliai primena tikrojo lizdo kiaušinius, arba pasižymi tamsesne spalva, kuri juos „paslepia“ lizde, todėl juos sunku aptikti.

Taigi gegutė – keistas paukštis, kurio negalima vertinti vienareikšmiškai. Gegutės, viena vertus, skverbiasi į kitų paukščių teritorijas bei lizdus, naikina kitų paukščių kiaušinius, kita vertus, jos – kūrybiškos, gerai prisitaikančios, užima tam tikrą ekologinę nišą, kurios kiti paukščiai vengia. Gegutė ambivalentiška? Panašiai kaip ir MT. Taigi ar esama pagrindo bijoti gegučių?

Paukštiškos mokslinės personos ir jų požiūris į gegutes

1486 m. išleista Julianai Berners priskiriama knyga *The Book of St Albans* (2019), viena iš pirmųjų spausdintų knygų Anglijoje. Knyga skirta diduomenei, joje rašoma apie medžioklę, žvejybą, heraldiką ir kitus to meto džentelmenams aktualius dalykus. Knygoje praktiniai patarimai derinami su etiketo taisyklėmis, simbolinėmis perskyromis bei hierarchijomis, joje taip pat pristatomas „teisingas“ žodynas, būtinas tinkamam kalbėjimui apie visus šiuos reikalus. Viena esminių knygos dalių skirta medžioklei su paukščiais, kurioje vardijami medžioklei tinkami paukščiai, aptariama jų priežiūra, mityba, gydymas ir t. t. Tuo pat metu medžioklei skirti paukščiai paverčiami Vėlyvųjų viduramžių Anglijos visuomenės reprezentacija. Paukščiai ranguojami (dabar, ko gero, derėtų sakyti „reitinguojami“) pagal jų kilmingumą, kuris susiejamas su tiems laikams įprasta socialine hierarchija: imperatorius, karalius, princas, kunigaikštis, erlas, baronas, riteris, eskvairas, ledi, jaunuolis, jomenas, varguolis, kunigas, zakristijonas (švento vandens klerkas), tarnas. Todėl imperatoriškai medžioklei labiausiai tinka erelis, karaliai turėtų rinktis medžioklinius sakalus, erlai – sakalus keliauninkus, kunigai – paukštvanagius, damos – startsakalius, jaunuoliai – sketsakalius, tarnams tinkamiausi pelėsakaliai ir t. t. Įdomu dar ir tai, kad anglų kalboje medžioklės paukščių pavadinimų yra gerokai daugiau nei, tarkim, lietuvių. Lietuviškai turime erelius, vanagus, sakalus ir dar vieną kitą, visi kiti paukščiai – *kestrel*, *bastard*, *lanner*, *musket*, *saker* ir pan. – lietuvių kalboje arba išvis neturi atitikmenų, arba yra vanagų ir sakalų vediniai bei sudurstymai. Žodynas atspindi medžiojimo ypatumo Viduramžių Anglijoje ir Lietuvoje skirtumus. Nors Viduramžių specialistai į šias hierarchijas žiūri skeptiškai (pvz., Oggins 2004; 115), ypač dėl aiškių kilmingumo skirstymo kriterijų nebuvimo, ši viduram-

žiška praktika turi ne tik estetinę, bet ir episteminę vertę. Šį aspektą galima panaudoti dar vienoje analogijoje. Juk kalbant apie įvairias veiklos sritis daugumai nebūtina skirti startsakalio ir sketsakalio, vanago ir vištvanagio, užtenka žinoti, kad tai vanaginis ar sakalinis paukštis. Lygiai taip pat veikia tokių kategorijų kaip mokslas, menas, humanitarika ir pan. vartojimas. Nežinia, kuo paremtas paukščių kilnumo skirstymas, tačiau tokia istorinė praktika legitimuoja paukštiškas analogijas kalbant apie skirtingas žmonių grupes ar bendruomenes, pavyzdžiui, mokslininkų bendruomenes.

Neprofesionalai ir paprasti bendrapiliečiai turi savo požiūrį į mokslus ir menus. *Vox populi* kuria ir tiražuoja įvairiausias socialines hierarchijas, kurios ilgainiui įgyja neginčytiną statusą. Kiekvienas (anoniminis) socialinių tinklų bei naujienų portalų komentatorius gali nesunkiai išrikiuoti mokslus pagal jų poveikį ir patikimumą (išskyrus tuos atvejus, kai moksliniai duomenys prieštarauja jų asmeniniams įsitikinimams, kaip nutiko su antivakseriais). Todėl liaudyje gamtos mokslai vertinami kur kas geriau už socialinius, šie – rimčiau už humanitarinius, na o menai, pažintine prasme, verti dar mažiau nei humanitariniai mokslai, mat tai tėra pramoga, kuriai žinios nereikalingos, na, o jei jų imama siekti, galutinai sugadinamas malonumas. Beje, panašią poziciją galima išgirsti ir iš dalies gamtos ir tikslųjų mokslų atstovų. Remdamiesi savo pasiekimais, žinių patikimumu, metodų neklystamumu ir pan. jie dažniausiai nemano, kad humanitarai yra jų lygiaverčiai partneriai mokslo srityje, jau nekalbant apie menininkus ar „madingas, tačiau trumpalaikes naujoves“, tokias kaip MT.

Meninio ir mokslinio pasaulio paukščiai skirtingai žiūri į MT. Vieni iš aukšto, kiti iš šono. Vieni plėšrūs, kiti ne. Vieni migruoja, kiti sėslūs. Vieni gali suprasti MT, kiti negali arba nenori. Vieniems MT nieko nereiškia, kitiems tai grėsmė. Ir tai prisideda prie jų požiūrio į MT.

Toliau pateikiame 11 spekuliatyvių monologų, kurie priskiriami skirtingiems mokslinio ir meninio laukų atstovams². Šiuose monologuose siekėme rekonstruoti, tiksliau, sukonstruoti, šių asmenų požiūrius ne tik į MT, bet ir į su MT susijusias sritis, tokias kaip tyrimų finansavimas, kūrybiškumas, disciplinų ribos, estetiškos vertybės, mokslo ir meno santykis, žinojimo pagrįstumas. Visa tai leido sudėlioti tam tikras spekuliatyvias paukščių ir jais reprezentuojamų asmenų charakteristikas, kurios iš dalies apibendrinamos 1 ir 2 paveiksluose.

Žvirblis arba užguitas humanitaras

Meninis tyrimas? Tebūnie... Pala, pala. Ne, jokiū būdu! Mokslo pasaulyje pinigų ir taip trūksta. Humanitariniai mokslai ir taip yra akivaizdus taikinyš tada, kai reikia mažinti finansavimą...

² Pradinės šių fiktyvių ir galbūt spekuliatyvių svarstymų užuomazgos pradėtos vienam iš šio straipsnio autorių recenzuojant kito šio straipsnio autoriaus knygą (žr. Gedutis 2017; Michelkevičius 2016). Viskas prasidėjo nuo penkių skirtingų mokslo laukų atstovų vidinių dialogų įsivaizdavimo bei „įgarsinimo“. Paukštiška tematika atsirado vėliau, maždaug 2021 metais, perskaičius Collinso ir Evanso (2017) knygą. Šie vidiniai monologai išsikristalizavo bendraujant, klausant, skaitant ar matant skirtingų mokslų bei menų atstovų mintis bei argumentus apie MT. Kiekvienas personažas abstraktus, sudurstyta iš kelių asmenų bruožų ir (ar) pasisakymų. Sutapimai su konkrečiais asmenimis atsitiktiniai.

Menininkai su savo meniniais „tyrimais“ būtų pagrindiniai humanitarų konkurentai. Menotyros ir taip per akis. Kadangi menininkai negali konkuruoti nei su gamtos, nei su technologiju, nei su tiksliaisiais mokslais, jie nusprendė lįsti į teritoriją, kuri ir taip nepakankamai finansuojama. Apsaugok, Viešpatie, nuo tyrinėjančių menininkų. Dar jų čia netrūko...

Kukutis arba performanso menininkas

Prigaminu labai daug žinių ir jos visos įkūnytos. Nebandykite iš mano kūno išspausti teksto. Mano žinojimas yra ne tylusis, jis neišreikštas, tacit, jūs turite jį pajaušti. Kas sakė, kad negalite tirti „pojūčiais“? Ypač turint mintyje, kad viena iš lietuviško žodžio „tirti“ reikšmių yra „išgyventi, just“. Kai aš judu, mano kūnas palieka pėdsakus erdvėje ir tai yra mano signalai jums, arba įrašai erdvėje, jeigu norite. Didžiausia problema, su kuria susiduriu, kaip perduoti žinias per laiką ir erdvę, jei jūs neturėjote galimybės būti prie manęs mano performatyvaus veiksmo metu. Aš ir mano kolegos vargome ir vis dar vargstame dokumentuodami. Pradžiai su fotoaparatais, paskui su vaizdo kameromis, o galiausiai su telefonais. Ar mano videofilmas būtų užskaitomas kaip straipsnis, disertacija, o gal net monografija? Manau, jums lengviau būtų jį priimti, jei įrašė veiksmo metu ar po jo kalbėčiau, bet jei tai būtų tik nebylūs (bet ne tylių žinių prisotinti) veiksmai? Suprantama, kad kiekviena žinių pasakojimo ir pristatymo forma reikalauja įgudusio ar pasirengusio žiūrovo bei skaitytojo. Jei ne teksto prievarta, galbūt susigundyčiau tapti menininku tyrėju. Skraidau, kukuoju ir galvoju – ar man artėti prie jūsų, ar jums prie manęs?

Grifas arba griežtas mokslo administratorius

Nėra jokio poreikio rasti naujoms disciplinoms ir metodams. Visi „nauji“ tyrimų laukai nesunkiai inkorporuojami į jau esančius. Mokslai jau suklasifikuoti. Nereikia naujų demarkacijos linijų. Priešingai, jei kiekvieną kartą, kai atsiranda nauja (tarp)disciplina, mums reikėtų perbraižyti mokslų ribas, kiltų chaosas bei rizika skaidyti disciplinas iki begalybės. Naujų tyrimo sričių bei disciplinų dauginimas sukelia daugybę sunkiai išsprendžiamų problemų: 1) net jau egzistuojantys klasifikatoriai yra itin sudėtingi – disciplinų ir taip yra per daug, o tai viena iš didžiausių kliūčių efektyviam mokslo administravimui; 2) ribų tarp mokslo ir meno trynimas sukelia institucinį nepaibrėžtumą: Kultūros ministerija ir Kultūros taryba rūpinasi meniniu lauku, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija bei Mokslo taryba atsakingos už mokslą. Meninio tyrimo atveju šis aiškus ir racionalus darbo pasidalijimas nustotų tinkamai funkcionuoti. Tai būtų sistemos klaida, o to jokiais būdais negalima leisti. Ką mokslininkai išmano apie meną, o menininkai – apie mokslą? Teisingai, ne ką. Jei menininkai nepatenkinti, kodėl mes turėtume rūpintis jų bėdomis ir keisti neblogai funkcionuojančią mokslo sistemą? Jei esama mokslo sistema veikia, kam ją transformuoti? Moksle visuomet paprasčiau be menininkų. Mums ir teologijos su filosofija pakanka... Nedauginkite tyrimo sričių be reikalo!

Povas arba menininkas klasicistas

Kas per velnias yra tas meninis tyrimas? Ir kurių biesų jo mums reikia? Tai akivaizdi mokslininkų viršenybės prieš menininkus iliustracija. Kodėl turėtume keisti tai, kaip dirbame ir kaip išreiškiame

save? Man tai nepatinka. Juk ir „mokslinė“ meno analizė niekada nepasiūlo išties vertingų išvalgy, ji nepaaiškina to, kas nutinka, kai susiduriame su Grožiu... Paklauskite meninį išsilavinimą turinčių doktorantų, ką jie mano apie teorinę ir tekstinę disertacijos dalį, tikrai neišgirsit nieko teigiamo. Menas amžinas, o mokslo teorijos yra pasmerktos užmarščiai – jas nuolat keičia naujesnės teorijos, geresnės žinios. Atvirai, man nerūpi nei meno tiesa, nei geresnės žinios, aš netyrinėju, arba, kaip dabar madinga sakyti, „nepraktikuoju meninio tyrimo“... Menas visa tai pranoksta. Labiausiai man rūpi estetinė vertė. Palikite mane ramybėje su tuo savo „meniniu“ „tyrimu“...

Erelis arba nepatikus fizikas

Trinti ribas tarp mokslo ir meno neatsakinga. O meninis tyrimas, regis, būtent tai ir daro. Vienas didžiausių tokios idėjos trūkumų – mokslinių žinių patikimumo vertinimas. Moksle yra labai daug sukčiavimo atvejų. Net ir gamtos ar gyvybės moksluose... Ar mes tikrai pasirengę pripažinti, kad bet kas, kas vadinama tyrimu, savo epistemologiniu statusu priylgsta tiksliesiems ir gamtos mokslams? Turint omenyje laisvai klejojančią, atleiskit, klajojančią menininkų vaizduotę, meninis tyrimas gali tapti mirties nuosprendžiu objektyviam ir vertybiškai neutraliam moksliniam tyrimui. Jei kažkas nauja ir meniškai patrauklu, tai dar nereiškia, kad taip yra iš tikrųjų. Ir išvis, kas turėtų būti Tiesos arbitrai? Menininkai? Mokslininkai? Filosofai? Atleiskit, bet aš tam nepasirengęs...

Meleta / genys arba menininkė(-as) konceptualistė(-as)

Tikslus kaip genys ir visuomet ieško giliai paslėptų idėjų arba jas atgaivina iš požievinio, kitaip sakant, istorinio sluoksnio. Ir visada suranda sąsają su meno ar kultūros istorija. Menininko konceptualisto visa kūryba vien idėjos, o išraiškos forma dažniausiai visiškai nesvarbi. Tuo pasireiškia artumas su įprastais tyrėjais, nes dauguma kūrinių vien teksto eilutės. Tad iš pirmo žvilgsnio gali supainioti, ar čia menas, ar tyrimas. Dažnai kyla klausimų, ar būtent konkretus tekstas yra kūrybinis, ar tiriamasis darbas. O gal du viename? Jei atvirai, tai nėra meno be žinių, ir atvirkiščiai. Dariau „meninį tyrimą“ dar gerokai prieš šio termino atsiradimą. Ieškant maisto idėjoms tenka kirsti stipriai ir giliai. Maisto paieškos taip pat verčia migruoti, genius daugiau, meletas mažiau. Reikia suardyti netvirtus paviršius ir atverti žaizdas. Todėl nesu labai mėgstamas struktūralistų ir paviršiaus glaiestytojų. Viešai ir privačiai nuolat tenka kovoti už savo idėjas, kurių pilnos kišenės. Tačiau, priešingai socialiai angažuotiems menininkams, patinka vienatvė, geriausias gyvenimas uoksuose, o kiti tegul daro ką nori, kad ir meninį tyrimą.

Vanagas arba seno sukirpimo pozityvistas

Tikriausiai juokaujate? Menininkai nusprendė tapti tyrėjais?! Meninis tyrimas – kažkoks nesusipratimas. Contradictio in adjecto. Juk nesitikite, kad menininkai tyrinės neturėdami tinkamo išsilavinimo ir žinių. Tai kažkoks absurdas. Tyrimas yra mokslinė veikla, siekianti tiesos ir pagrįstų žinių. Taškas. Meninis tyrimas geriausiu atveju tėra metafizikos atmaina, kuri negali pretenduoti į tikrą ir pagrįstą žinojimą. Metafizikai vartoja bereikšmius žodžius ir beprasmius teiginius. Menininkai su savo vadinamaisiais „metodais“ akivaizdžiai nepatenka į tyrėjų gretas.

Estetika negali būti „įvertinta“ mokslinėmis priemonėmis ir atvirėščiai. Ar tai reiškia, kad meninis tyrimas yra naujausia neatsakingo anything goes versija? Panašu, kad meninis tyrimas – tai tik dar viena pastanga griauti mokslo žinias ir mokslo autoritetą. Meninis tyrimas tėra pseudotyrimas, primenantis humanitarų veiklą. Juk humanitarai pateikia „žinias“, kurių negali nei verifikuoti, nei falsifikuoti empiriškai ar matematiškai. Jų net negalima konfirmuoti ir patvirtinti... Viskas, pasakojimas baigtas!

Papūga arba menininkė kopijuotoja

Kai aš kuriu, visada ieškau įkvėpimo tame, kas dabar yra ant bangos. Šiuo metu, antropoceno saulėlydyje, man patogiausia šlietis prie hidrofeminizmo ir tyrinėti postkolonializmo salas, nors kai kur, ypač Lietuvoje, dar ištisos gūdžios girios, kuriose dar apstu kolonialistinių, rasistinių ir bet kokių kitų atgyvenusio pasaulio apraiškų. Kai visų tų socialinių medių nebuvo, teko daug lankytis užsienio bienalėse ir parodose ir prisirinkti krūvas nemokamų katalogų ir brošiūrų, kad žinočiau, kokie stiliai ir temos šiuo metu ant bangos, nes tik tada sugebėsiu geriausiai atkartoti ir gauti pasirodymus populiariausiuose meno salonuose. Jei meninis tyrimas, tai tik tyrimas to, kas aktualu ir madinga. Priešingu atveju (meninis) tyrimas tik trukdo tirti instagramų ir feisbuko paskyras, sekti meno influencerius, nes visgi reikia labai daug laiko skaityti ir gilintis, o man reikia rūpintis savo plunksnomis ir stiliumi.

Zylė arba skaitmeninės humanitarikos praktikuotoja

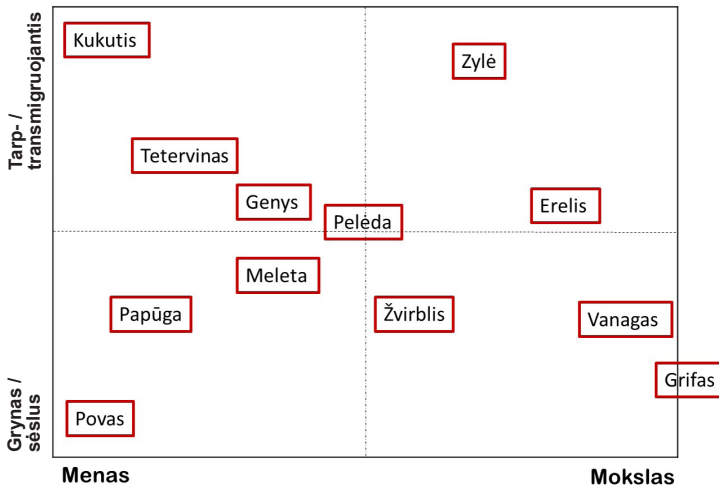
Tradicinės humanitarinių mokslų metodologinės priegijos gal dar ir neišsisėmė, tačiau jų ribotumas yra gana akivaizdus. Tik laiko klausimas, kada reikės jas atnaujinti. Juk būtina išnaudoti naujas prieigas, inovatyvius metodus bei peržengti griežtai nubrežtas ribas tarp skirtingų mokslų. Humanitariniai mokslai tikrai nenukentėtų, o, tikėtina, praturtėtų, jei papildytume juos iš kitų mokslų gautais duomenimis. Jei humanitarikos judėjimas link skaitmeninių ir statistinių modelių sveikintinas, tai kodėl ambicingi ir reflektyvūs menininkai neturėtų plėsti meno ribų, ypač su nuorodomis į jų „tyriminių“ potencialą? Jei bet kokios tarpdisciplininės ar juolab transdisciplininės naujovės pradžioje visada kelia įtarimų, nieko keisto, kad menininkai tyrėjai susiduria su didžiuliu kitų akademinių sričių pasipriešinimu.

Tetervinas arba menininkas – socialinių medių influenceris

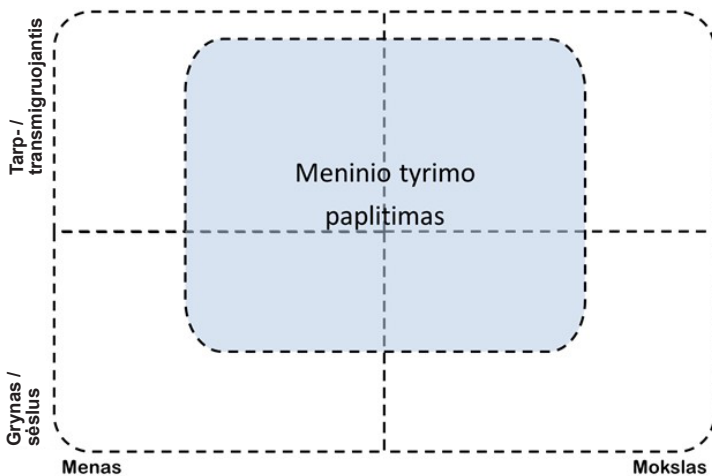
Aš tiriu tik pats save ir savo nuotaikas prieš, per audringus vakarėlius ir po jų. Tiesa, dar kartais mano tyrimo objektu tampa garsūs kuratoriai, menininkai ir kiti influenceriai, ypač jei jie apsilanko mano parodoje ar vakarėlyje. Jūs klausiate, koks mano tyrimo poveikis? Ir kaip jį išmatuoti? Atsakymas paprastas. Patikrinkite mano socialinių medių profilius ir sekėjų bei emocijų kieki bus įtikinamiausias kvantifikuotas rezultatas. Patinka, vadinasi, tinka. Seka, vadinasi, tiki. Kam reikalingas meninis tyrimas, jei sekėjai patvirtina mano populiarumą. Tik vis kelia nerimą, kaip subalansuoti darbotvarkę tarp laiko sau ir kitiems, tarp laiko kūrybai ir jos sklaidai. O gal sklaida ir yra kūrybos kvintesencija?

Pelėda arba refleksyvus mokslininkas

Gegutės kaip neigiamo ar bent ambivalentiško paukščio įvaizdis galimas tik tada, kai disciplinų ribos ir sienos tiksliai demarkuotos, t. y. nekintamos. Bet ar tai tiesa? Mokslų klasifikavimo istorija ir praktika rodo, kad ribos yra arbitralus dalykas, priklausomas nuo istorinio, politinio, episteminio ir kt. kontekstų. Juk ir dabartinis gamtamokslis kažkada buvo neatskiriama Filosofijos fakulteto dalis. Todėl nėra jokių priešasčių a priori neigti transdisciplininio meninio tyrimo potencialą bei galimybes. Be to, net jei meninis tyrimas yra paradisciplina, visgi ji turi potencialo įtikinti bent humanitarus, kad gegutės elgsena turi pranašumų, pavyzdžiui, ieskant kūrybingų bendradarbia-

1 pav. Mokslų ir meno laukų atstovų pasiskirstymas

2 pav. Meninio tyrimo paplitimas

vimo su kitomis disciplinomis formų ar pan. Neskubėkime teisti. Neskubėkime ir pripažinti. Jei menininkai tyrėjai sugebės pagrįsti savo kaip tyrėjų ambicijas parodydami konkrečius, žinojimu laikytinus, rezultatus ir paneigs įtarimus, kad viskas daroma vien dėl prieigos prie mokslo pinigų, tada mokslininkų bendruomenė bus įpareigota priimti juos į savo ratą.

Užbaiga

Kaip keičiasi meninio tyrimo suvokimas į jį žvelgiant kaip į ornitologinio pasaulio fenomeną? Tokios metaforos pasiūlo kitą žiūros tašką ir nebendramatę perspektyvą. Jos padeda paryškinti tam tikrus metodologinius bei epistemologinius mokslo ir meno laukų aspektus, kurie nepasiduoda tradicinių prieigų visrakčiams. Ornitologinės metaforos padeda sukeistinti ir prijaukinti ne tik MT, bet ir platesnį mokslų bei menų lauką. Retoriniu lygmeniu ornitologija paveiki, nes nusistovėję kultūriniai paukščių įvaizdžiai padeda veiksmingiau identifikuoti MT lauko konkrečiai ir mokslinių tyrimų lauko veikiančiuosius personažus.

Tematiškai MT kritika gali būti suskirstyta į dvi kategorijas – „mokslinę“ ir „meninę“. „Moksliniai“ argumentai prieš MT: 1. Netinkamos episteminės prieigos, žemi mokslų standartai, prasta metodologija ir pan. 2. MT laužo nusistovėjusias disciplinų klasifikacijas ir meninio / mokslinio žinojimo hierarchijas bei ribas. 3. MT atmetamas dėl finansinių sumetimų kaip meno intervencija į mokslą, kai menininkai pretenduoja į mokslo finansavimą, kuris objektyviai yra didesnis. „Meniniai“ argumentai prieš MT. 4. MT žinojimo intervencija į meno lauką jį iškreipia bandydama suakademinti jį meninės laisvės sąskaita. 5. MT, siekdamas žinojimo ir bandydamas spręsti aktualias nūdienos problemas, nuvertina estetinius kriterijus bei vertybes, todėl vietoj meno gaunamas menu apsimetęs mokslas.

Visgi ne visi mokslų ir menų atstovai nusiteikę prieš MT. Refleksyvūs mokslininkai dėl savo atvirumo ar skaitmeniniai humanitarai dėl panašios patirties simpatizuoja menininkams tyrėjams, kurių potencialas dar nėra iki galo žinomas. Taip, kol kas MT primena gegutę, tačiau bjaurusis ančiukas-gegužiukas ilgainiui gali transformuotis tiek į mašlą naujovėms atvirą pelėdą, kurią gerbia mokslo bendruomenė, tiek į rašymo nekenčiantį išdidų povą, kuris geriausiai jaučiasi amžinojo grožio apsuptyje.

Padėka. Straipsnis parengtas vykdant Vilniaus dailės akademijos ir Klaipėdos universiteto projektą „Meninio tyrimo poveikis humanitariniams mokslams ir vizualiajam menui. Lietuvos atvejis globaliame kontekste“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. S-LIP-20-19).

Literatūra

- Anzelmas Kenterberietis. 1996. *Prologionas*. Vilnius: Aidai.
Aristofanas. 2013. *Paukščiai*. Vilnius: Societas classica.
Beavis, Mary Ann. 2016. „I Like the Bird’: Luke 13.34, Avian Metaphors and Feminist Theology“, *Feminist Theology* 12 (1): 119–128. <https://doi.org/10.1177/096673500301200110>

- Bourdieu, Pierre. 1988. *Homo Academicus*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Carter, Elena V. 2021. „The First Swallow: Avian Metaphors in Nikita Khrushchev’s Political Discourse“, *Poznańskie studia slawistyczne* 21: 73–93. <https://doi.org/10.14746/pss.2021.21.4>
- Collins, Harry; Evans, Robert. 2017. *Why Democracies Need Science*. Cambridge: Polity Press.
- Davis, Whitney. 2022. „The Birth of Art“ in Jonathan Gilmore and Lydia Goehr (eds.) *A Companion to Arthur C. Danto*. Hoboken: Wiley Blackwell: 112–123. <https://doi.org/10.1002/9781119154242.ch13>
- Dobeny, Keith; Jaques, Deborah. 2002. „Avian Signatures for Identity and Status in Anglo-Saxon England“, *Acta zoologica Cracoviensia* 45 (special issue): 7–21.
- Forth, Gregory. 2017. „What a Little Bird Tells Us about Symbolic Thought: The Russet-Capped Stubtail (*Tesia everetti*) in Nage Augury, Myth, and Metaphor“, *Journal of Ethnobiology* 37 (4): 682–699. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-37.4.682>
- Gedutis, Aldis. 2017. „Blurring the Boundaries: The Case for Artistic Research“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 84: 177–182.
- Gedutis, Aldis; Michelkevičius, Vytautas. 2021. „Meninis tyrimas: gegužiukas svetimame lizde ar epistemologiškai pagrįsta tyrimo strategija?“, *Problemos* 100: 167–179. <https://doi.org/10.15388/Problemos.100.13>
- Gees Seckler, Dorothy. 1955. „Gallery Notes“, *Art in America* 43 (4): 50–59.
- Hofstadter, Douglas. 1995. *Fluid Concepts and Creative Analogies: A Computer Models of the Fundamental Mechanisms of Thought*. New York: Basic Books.
- Jones, Frederick M. A. 2013. „The Caged Bird in Roman Life and Poetry; Metaphor, Cognition, and Value“, *Syllecta Classica* 24: 105–123. <https://doi.org/10.1353/syl.2013.0008>
- Kitcher, Philip. 1998. „A Plea for Science Studies“ in Noretta Koertge (ed.) *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*. Oxford: Oxford University Press: 32–56. <https://doi.org/10.1093/0195117255.003.0004>
- Koteyko, Nelya; Brown, Brian; Crawford, Paul. 2008. „The Dead Parrot and the Dying Swan: The Role of Metaphor Scenarios in UK Press Coverage of Avian Flu in the UK in 2005–2006“, *Metaphor and Symbol* 23 (4): 242–261, <https://doi.org/10.1080/10926480802426787>
- Lakoff, George; Johnson, Mark. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mac Cormac, Earl R. 1985. *A Cognitive Theory of Metaphor*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Michelkevičius, Vytautas. 2016. *Meninio tyrimo suvesti: žinėjimo kontūrais*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Oggins, Robin S. 2004. *The Kings and their Hawks: Falconry in Medieval England*. New Haven & London: Yale University Press.
- Schippers, Huib. 2006. „As if a Little Bird Is Sitting on Your Finger...: Metaphor as a Key Instrument in Training Professional Musicians“, *International Journal of Music Education* 24 (3): 209–217, <https://doi.org/10.1177/0255761406069640>
- The Book of Saint Albans. Part 1: Hawking*. 2019 (1486). A transcription of the Middle English text and a translation into Modern English by S.E. Brunson. <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00003-J-00004-00001-03636/1>
- Varto, Juha. 2022. *Meninis tyrimas: Kas tai? Kas jį atlieka ir kodėl?* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.